

16. સ્વચ્છતા આપણું કામ

- શું તમે તમારી આસપાસ આવાં દૃશ્યો જોયાં છે ?

સુધારક ઓલ્વી

- તમે ક્યારેય સફાઈ કરનાર લોકો વિશે વિચાર કર્યો છે ?
- દરેક જગ્યાની સ્વચ્છતા રાખવામાં આપણી શું જવાબદારી છે ?
- સફાઈ કામદારો સફાઈનું કામ ન કરતાં હોત, તો ? વિચારો.

ચાલો, આપણે શંકરભાઈને મળીએ.

- તેઓ ગામની સફાઈની કામગીરી કરે છે. તેમની સાથે પ્રશ્નોત્તરી કરીએ. તેઓ શું જવાબ આપે છે તે જાણીએ.

પ્ર. તમે સફાઈનું કામ ક્યારથી કરો છો ?

જ. લગભગ ત્રીસ વર્ષથી. જ્યારથી મારા પિતાજી અવસાન પામ્યા ત્યારથી ગામની સફાઈનું કામ કરું છું.

પ્ર. તમે આ કામ શા માટે કરો છો ?

જ. આ અમારો વ્યવસાય છે અને રોજગારી માટે આ કરવું પડે છે.

પ્ર. તમારે કેટલાં સંતાન છે ?

જ. મારે બે દીકરા અને એક દીકરી છે.

પ્ર. શું તેઓ પણ સફાઈકામ કરે છે ?

જ. ના, તેઓ સફાઈકામ કરવા તૈયાર નથી.

પ્ર. તો તેઓ શું કરે છે ?

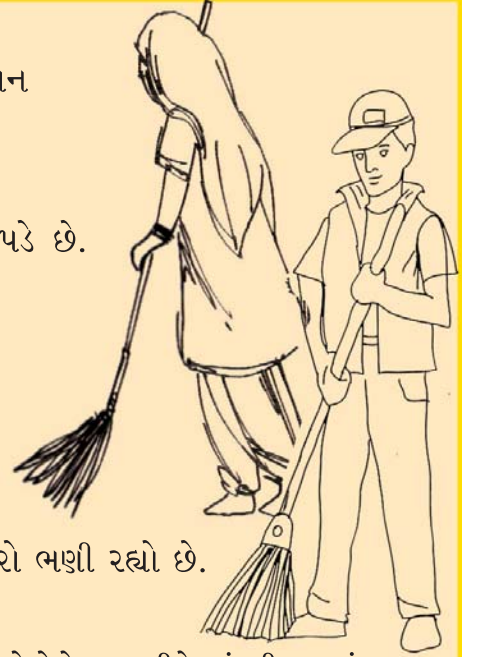
જ. એક દીકરો ભણીને શિક્ષકની નોકરી કરે છે અને બીજો દીકરો ભણી રહ્યો છે.

પ્ર. તમને આ કામ કરવાનું ગમે છે ?

જ. નથી ગમતું. ગંદકી કોઈને ગમે ? મને તો ભણેલા-ગણેલા લોકોને આ રીતે ગંદકી કરતાં જોઈ છું — ત્યારે વધારે ગંદુ લાગે છે. ગંદકી કરે એને ભણેલા કહેવાય ?

પ્ર. તો હવે આ સફાઈનું કામ કોણ કરશે ?

જ. હવે આ કામ દરેકે જાતે કરવું પડશે. જો બધા ગંદકી કરવાનું બંધ કરે કે ઓછો કચરો ફેલાવે તો અમારું કામ પણ ઓછું થાય. દરેક વ્યક્તિ સ્વચ્છતા બાબતે ધ્યાન રાખે તે જરૂરી છે.

લખો :

તમારી શાળા કે ઘરની આસપાસ સફાઈકામ કરતાં લોકો સાથે વાત કરો :

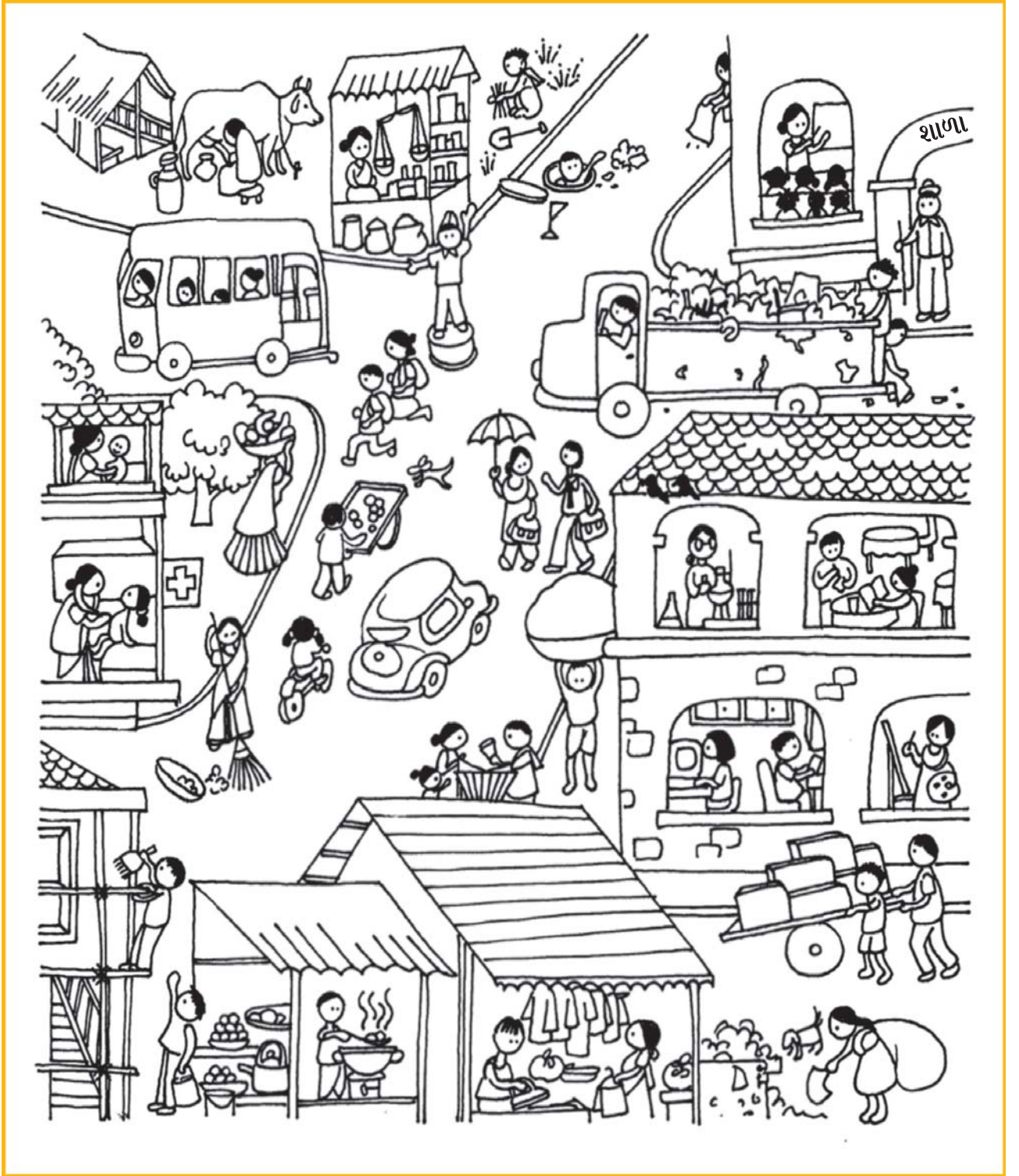
- તેઓ ક્યારથી આ કામ કરે છે ?
- તેઓ કેટલું ભણ્યા છે ?
- તેઓએ કોઈ બીજું કામ શોધવા પ્રયત્ન કર્યો હતો ?
- તેમનાં સંતાનો શું કરે છે ?
- આ કામ કરવામાં તેમને કેવી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે ?

શિક્ષક માટે : બાળકો સફાઈકામ કરતાં કર્મચારીઓ સાથે વાત કરે તે પહેલાં, કેવા પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછી શકાય તે અંગે ચર્ચા કરો. બાળકોને તેમની પરસ્પરની ક્રિયા / વાતચીત દરમિયાન આદર આપવા માટે સંવેદનશીલ બનાવો.

નીચે આપેલા ચિત્રમાં ક્યાં ક્યાં કામ થઈ રહ્યાં છે ? તેમાંથી ગમે તે પાંચ કામની યાદી બનાવો :

- ઉપરના ચિત્રમાંથી તમને પાંચ કામ કરવાનું કહેવામાં આવે, તો તમે ક્યાં પાંચ કામ કરવાં પસંદ કરશો ? શા માટે ?
- ઉપરના ચિત્રમાં દર્શાવેલાં તમામ કામ કઈ રીતે ઉપયોગી છે ?

સ્વચ્છતા આપણું કામ

ચર્ચા કરો :

- લોકોને કેવા પ્રકારની નોકરી કે કામ કરવું ગમે છે ? કેમ ?

અનુમાન કરો :

- જો કોઈ સફાઈકામ ન કરે, તો શું થાય ? જો તમારી શાળા અથવા ઘરની બહાર પડેલો કચરો એક અઠવાડિયા સુધી કોઈ સાફ ન કરે, તો શું થાય ?
- કચરો સાફ કરવા માટેનાં યંત્રો કે કોઈ અન્ય ઉપાય વિશે વિચારો. જેથી લોકોને અણગમતાં કામ કરવાં ન પડે. તમે જે વિચાર્યું હોય તેનું ચિત્ર દોરો.

(આ ચિત્રો બાળકોએ બનાવ્યાં છે. તમે પણ આ પ્રકારનાં ચિત્રો બનાવો.)

કોઈએ આ પરિસ્થિતિ બદલવા ક્યારેય વિચાર કે પ્રયત્ન કર્યો છે ? હા, ઘણાંબધાં લોકોએ આ દિશામાં પ્રયાસ કર્યો છે. આજે પણ ઘણાં લોકો આ દિશામાં પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. પરંતુ તેને બદલવું એટલું સરળ નથી. મહાત્મા ગાંધી એક એવા માણસ હતા. જેમણે સ્વચ્છતા અને સફાઈ બાબતે ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા હતા. મહાદેવભાઈ દેસાઈ ગાંધીજીના મિત્ર હતા. મહાદેવભાઈના દીકરા નારાયણભાઈ નાના હતા ત્યારથી ગાંધીજી સાથે રહેતા હતા. તેમના પુસ્તકમાંથી લીધેલી ઘટના વાંચો.

શિક્ષક માટે : જે લોકો સમાજમાં આવા બદલાવ લાવવાનાં કાર્યમાં રોકાયેલા હોય તેમની સાથે ચર્ચાનું આયોજન કરી શકાય છે. અસ્પૃશ્યતા જેવા મુદ્દા પર આવતા સમાચારનો ઉપયોગ કરી વર્ગમાં સંવેદનશીલતા ઉત્પન્ન કરી શકાય છે.

તે દિવસો યાદ કરે છે

જ્યારે નારાયણ (બાબલો) 11 વર્ષનો હતો, તે ગાંધીજીના સાબરમતી આશ્રમમાં રહેતો હતો. આશ્રમમાં રહેતી દરેક વ્યક્તિને જુદાં જુદાં પ્રકારનાં કામ કરવા પડતાં. તેમાંનું એક કામ હતું, મહેમાનોને શૌચાલય કેવી રીતે સાફ કરવું તે શીખવવું. તે દિવસમાં શૌચાલય અત્યારનાં જેવાં ન હતાં. તે સમયે બેઠક નીચે બાસ્કેટ (ડબા જેવું) મૂકવામાં આવતું. સંડાસ ગયા પછી તે બાસ્કેટ જાતે ઉપાડીને ખાળકૂવા પાસે ખાલી કરવું પડતું.

સામાન્ય રીતે આ કામ એક જ જાતિના લોકો કરતાં, પરંતુ ગાંધીજીના આશ્રમમાં દરેક જણે જાતે બાસ્કેટ ઊંચકીને ખાળકૂવા સુધી લઈ જઈ ત્યાં ખાલી કરવું પડતું. તે મહેમાન હોય કે આશ્રમમાં રહેતી વ્યક્તિ, દરેકને આ કામ ફરજિયાત જાતે કરવું પડતું. નારાયણભાઈને યાદ છે કે કેટલાક લોકો આ કામ ન કરવું પડે માટે બહાનાં બનાવતાં. કેટલાક તો આ કામના ડરથી આશ્રમ છોડીને જતા રહેતા.

એકવાર ગાંધીજી મહારાષ્ટ્રના વર્ધા શહેરની પાસેના એક ગામમાં રહેવા ગયા. ગામ શહેરની પાસે હોવા છતાં ગામમાં સુવિધાઓનો અભાવ હતો. ગાંધીજી, મહાદેવભાઈ અને તેમના સાથીઓ ગામના શૌચાલયની સફાઈનું કામ કરવા લાગ્યા. થોડા મહિના વીતી ગયા. એક દિવસ સવારે ગામના શૌચાલયમાંથી એક માણસ હાથમાં લોટો લઈને મહાદેવભાઈ પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો. આ શૌચાલયમાં ખૂબ ગંદકી છે. તમે તેને સાફ કરો.

જ્યારે બાબલાએ આ જોયું તો તેને ખૂબ ગુસ્સો આવ્યો. તેણે વિચાર્યું કે ગામલોકો તો એવું સમજે છે કે આ સફાઈનું કામ તો ગાંધીજી અને તેમના સાથીઓનું છે આ યોગ્ય નથી. તેમણે ગાંધીજીને પૂછ્યું, આવું કેમ ? ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો કે અસ્પૃશ્યતા એ ખૂબ ગંભીર બાબત છે. તેને બદલવા ખૂબ મહેનત કરવાની જરૂર છે.

નારાયણ સમજી શકતો ન હતો કે આ કામ કરવાથી કેવી રીતે બદલાવ લાવી શકીશું. તેણે પૂછ્યું જો ગામલોકો નહિ સુધરે તો શું ફાયદો ? તેમનાં કામ બીજા પાસે કરાવવાની તેમને તો આદત પડી ગઈ છે, ત્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું, કેમ ? શું તું એ નથી વિચારતો કે લોકો સફાઈ કરે છે ત્યારે તેમને પણ ફાયદો થાય છે. તેઓને બોધપાઠ શીખવા મળે છે. કોઈ કામ શીખવું એ કલા છે. સફાઈનું કામ પણ એક કલા છે.

નાનો નારાયણ માનવા તૈયાર ન હતો. તેણે ફરી દલીલ કરી. જે લોકો જગ્યા ગંદી કરે અને સાફ સફાઈ ન કરે તેઓને બોધપાઠ ભણાવવો જોઈએ. ગાંધીજી અને નારાયણની વચ્ચે ચર્ચા-દલીલો ચાલતી રહી. છતાં પણ આગળ જતાં નારાયણભાઈએ ગાંધીજીના બતાવેલા રસ્તા પર ચાલવાનું છોડ્યું નહિ.

(નારાયણભાઈ દેસાઈ, સંત ચરણરજ, સેવિતા, સહજ પુસ્તકના આધારે)

કહો :

- ગાંધીજી અને તેમની ટુકડીએ સફાઈકામ કરવાનું કામ કેમ ચાલુ કર્યું હશે ? તમે આ બાબતે શું વિચારો છો ?
- તમે તમારા વિસ્તારમાં એવા લોકોને જાણો છો, જે બીજાની મુશ્કેલીઓને હલ કરવામાં મદદ કરતાં હોય ? શોધો અને વર્ગમાં ચર્ચા કરો.
- ગાંધીજીના આશ્રમમાં આવતાં દરેક મહેમાને સફાઈકામ શીખવું પડતું હતું ? જો તમે આ મહેમાનોમાંથી એક હોત, તો તમે શું કર્યું હોત ?
- શું તમારા ઘરમાં શૌચાલયની વ્યવસ્થા છે ? શૌચાલય ઘરની અંદર છે કે બહાર ? શૌચાલય સાફ કોણ કરે છે ?

- ગામના ગંદા શૌચાલય તરફથી લોટો લઈ આવતાં માણસે મહાદેવભાઈ સાથે કેવો વર્તાવ કર્યો ? કેમ ?
- શૌચાલય અને ગટર સાફ કરતાં વ્યક્તિઓ સાથે તમે કેવું વર્તન કરશો ? લખો.

મળવા જેવા માણસ

નામ છે જગુભાઈ, વ્યવસાયે ખેતી કરે. પરંતુ તેઓ અનેક ગુણોનો ભંડાર. દરેક કામ ચોકસાઈથી કરે, ઝીણવટથી કરે. તેમની કામગીરી દરેકને ગમી જાય તેવી. જગુભાઈ સ્વચ્છતાના ખૂબ આગ્રહી. તેઓ અન્નનો બગાડ ના થવા દે. ગામમાં કોઈ પણ પ્રસંગ હોય, લગ્ન હોય, મેળાવડા હોય ત્યાં તેમની હાજરી ફરજિયાત હોય. તેઓ સ્વચ્છતા બાબતે ખૂબ ધ્યાન રાખે. લોકો કચરો ગમે ત્યાં નાખે પણ જગુભાઈ જુએ એટલે તરત જ કચરો ઉપાડીને કચરાપેટીમાં કે યોગ્ય જગ્યાએ નાખી દે. ભોજન વખતે પણ થાળીમાં જો કોઈએ અન્ન બાકી મૂક્યું હોય, તો પ્રેમથી ખવડાવે અને સમજાવે. અન્નનો બગાડ ના થવા દે. તેમની આ પ્રવૃત્તિ જોઈ બીજા લોકો પણ તેમને આ કામમાં મદદરૂપ થવા લાગ્યા. ધીમે-ધીમે લોકોની આદતોમાં સુધારો આવતો ગયો. તેમના કારણે લોકો કચરો યોગ્ય જગ્યાએ નાખતા થયા છે. અન્નનો બગાડ કરતાં બંધ થયા છે. તેમને ઘણા કહેતાં, તમે આવું કામ શા માટે કરો છો ? આવું કામ ના કરાય. ત્યારે તે કહેતા - આ કામ આપણા બધાનું છે. તમે નથી કરતાં એટલે મારે કરવું પડે છે. જ્યાં-ત્યાં ગંદકી કરવી તે સારી બાબત નથી. આમ તેમની સ્વચ્છતાની પ્રવૃત્તિથી ગામના બધા લોકો પણ આ પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યા છે. આજે જગુભાઈની પ્રવૃત્તિને આજુબાજુનાં ગામમાં પણ યાદ કરાય છે.

શું તમારા ગામમાં જગુભાઈ જેવા માણસ છે ? તપાસ કરો અને તેમના વિશે માહિતી ભેગી કરો. જગુભાઈ પાસેથી આપણે શું શીખવા જેવું છે ?

શાળાના વિદ્યાર્થીઓ જોડે ચર્ચા :

સીતા : હું સીતા છું. આ ગીતા છે અને આ રાજુ છે. અમે પાંચમા ધોરણમાં ભણીએ છીએ.

પ્રશ્ન : શાળામાં તમે શું કરો છો ?

ગીતા : અમે શાળામાં ભણવાની સાથે સાથે શાળાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લઈએ છીએ.

પ્રશ્ન : શાળામાં સૌથી પહેલાં કઈ કામગીરી કરવામાં આવે છે ?

રાજુ : શાળા ખૂલે એટલે પહેલાં સફાઈની કામગીરી કરવામાં આવે છે. વર્ગની, મેદાનની તથા શૌચાલયની સફાઈ કરવાની હોય છે.

પ્રશ્ન : આ સફાઈ કોણ કરે છે ?

સીતા : દરેક દિવસ માટે વિદ્યાર્થીઓની ટુકડીઓ નક્કી કરી છે. જે ટુકડીનો વારો હોય તેણે સફાઈ કામગીરી કરવાની થાય. સાથે અમારા શિક્ષકો પણ જોડાય છે.

પ્રશ્ન : તમારે આ કામગીરી રોજ કરવાની થાય છે ?

ગીતા : ના. અમારી શાળામાં સફાઈ માટે કામદાર રોકેલ છે, પરંતુ તે અઠવાડિયામાં બે-ત્રણ દિવસ આવે છે. એટલે જે દિવસે તે ના આવે તે દિવસે અમે બધાં ભેગાં મળીને સફાઈ કરીએ છીએ.

પ્રશ્ન : શું આ કામ કરવું તમને ગમે છે ?

રાજુ : સફાઈ કરવાનું ન ગમે ? સફાઈ થયા પછી વાતાવરણ સ્વચ્છ થાય છે અને શાળામાં ભણવાનું ગમે છે. અમારે તેનો ઉપયોગ કરવાનો છે. એટલે શાળા ગંદી રાખવી યોગ્ય નથી. શાળાને સ્વચ્છ રાખવી એ અમારી ફરજ છે.

પ્રશ્ન : આ કામ કરવાથી તમને કોઈ ફાયદો ખરો ?

સીતા : હા, પહેલાં અમને કચરો વાળતાં, મોટા સાવરણાથી વાળતાં, પાટલીઓ અને ટેબલ સાફ કરતાં, પાણીથી સફાઈ વગેરે કામ કરતાં આવડતાં ન હતાં, પરંતુ મોટા વિદ્યાર્થીઓને તે કરતાં જોઈ અમે પણ શીખી ગયાં. હવે અમે ઘરે પણ મમ્મીને સફાઈકામમાં મદદ કરીએ છીએ.

કહો :

- તમારી શાળાની સફાઈ કોણ કરે છે ? શાની શાની સફાઈ કરવામાં આવે છે ?
- શું બધાં બાળકો બધી જ સફાઈ કરે છે ?
- તમે શાળામાં કયા સમયે સફાઈ કરો છો ?
- છોકરાઓ અને છોકરીઓ એક જ પ્રકારનું કામ કરે છે કે અલગ-અલગ ?
- તમારા ઘરે તમે કયાં કયાં કામ કરો છો ?
- શું છોકરાઓ અને છોકરીઓ, પુરુષો અને મહિલાઓ દ્વારા કરવામાં આવતાં કામ સરખાં છે ?
- શું તમે આમાં કોઈ બદલાવ લાવવા માંગો છો ? કેવા પ્રકારનો ?

ચર્ચા કરો :

- શું સમાજમાં લોકો દ્વારા કરવામાં આવતાં બધાં કામને એકસરખી રીતે જોવામાં આવે છે ? જો ના, તો કેમ ? શું બદલાવ લાવવો જરૂરી છે ?
- લોકોમાં સ્વચ્છતા સંદર્ભે જાગૃતિ લાવવા શું શું કરી શકાય ? તેના વિશે વર્ગમાં ચર્ચા કરો.
- તમે શાળામાં જ સફાઈની કામગીરી કરો છો કે ઘરે પણ સફાઈ જાળવવામાં મદદ કરો છો ?

આપણે શું શીખ્યાં

ગાંધીજી કહેતાં કે દરેક માણસે દરેક પ્રકારનાં કામ કરવા જોઈએ. આ બાબતે તમે શું માનો છો ? જો દરેક વ્યક્તિ આ પ્રમાણે કરે તો કેવા બદલાવ આવી શકે ? શું તમારા ઘરમાં કોઈ બદલાવ આવી શકે છે ?

ઘરમાં તમારાં કપડાં, પુસ્તકો અને રમવાનાં સાધનો યોગ્ય જગ્યાએ ન રાખો તો શું થાય ? તેની ચર્ચા કરો.

શિક્ષક માટે : વિદ્યાર્થીઓને સફાઈકામનું મહત્ત્વ તથા તેના ફાયદાની ચર્ચા વર્ગમાં કરાવવી. એવા લોકોનો પરિચય કરાવવો, જે આવાં કામ કરવામાં અને સમાજમાં સુવ્યવસ્થા જાળવવામાં અગત્યની ભૂમિકા ભજવતાં હોય. આવી વ્યક્તિની પ્રેરણા પૂરી પાડવી.

17. દીવાલ ઓળંગી લીધી

તેની આંખોમાં સપનાં છે (ઈન્ડિયન એક્સપ્રેસ - 2007)

13 જ વર્ષની અફસાના મન્સુરી, જે ગુજરાન ચલાવવા વાસણો સાફ કરતી હતી. તેણે દીવાલ કૂદી લીધી હતી. દીવાલ તેની ઝૂંપડી અને સ્થાનિક બાસ્કેટબોલ કોર્ટ વચ્ચે હતી. એ દીવાલ સમાજે છોકરીઓ માટે બનાવી હતી.

તેની માતાએ તેના માટે જાતિની (લિંગની) દીવાલ બનાવી હતી. આજે અફસાના પોતે નાગપાડા બાસ્કેટબોલ એસોસિએશન (NBA) ઓફ મુંબઈ માટે મજબૂત આધાર (પાયો) બની ગઈ છે.

આજે, તે બીજી પાંચ છોકરીઓની પ્રેરણા-સ્ત્રોત છે, જે તેમની રોજની મુશ્કેલીઓ પાછળ મૂકીને બાસ્કેટબોલ કોર્ટમાં આવે છે.

આજે તે યુવા ટુકડી(ટીમ)નો તારો (ખાસ ખેલાડી) છે. આ ટીમે મુંબઈક્લબની ટીમને આશ્ચર્યમાં મૂકી દીધી છે. ખૂબ જ ખમીર અને હિંમત સાથે આ ટીમ જિલ્લા કક્ષાની ટુર્નામેન્ટની સેમીફાઈનલમાં પહોંચી ગઈ છે.

ટુકડીની મુલાકાત

અમે સમાચારપત્રમાં અફસાના અને નાગપાડા બાસ્કેટબોલ ટીમ વિશે વાંચ્યું. અમે વિચાર્યું આ છોકરીઓનો તમને પરિચય કરાવવા તેમની મુલાકાત લઈએ.

અમે ટ્રેન પકડી અને મુંબઈના છત્રપતિ શિવાજી (વિક્ટોરિયા) ટર્મિનસ સ્ટેશન (રેલવે સ્ટેશન) ઊતર્યા. ત્યાંથી અમે નાગપાડા તરફ ચાલવા લાગ્યા. અમને ત્યાં પહોંચવામાં ફક્ત વીસ જ મિનિટ થઈ.

ત્યાં અમે અફસાના અને નાગપાડા બાસ્કેટબોલ એસોસિએશનની બીજી છોકરીઓને મળ્યા. ટીમના સભ્યો સાથેની મુલાકાત વિશે વાંચો.

આ ખાસ ટીમને મળો

અફસાના, ઝરીના, ખુશનૂર અને આફરીનને મળો. પહેલાં તો તે છોકરીઓ શાંત હતી, પણ એકવાર તેમણે બોલવાનું શરૂ કર્યું પછી તેઓ બંધ જ ન થઈ.

ઝરીને શરૂ કર્યું, “મારું ઘર આ મેદાનની બરાબર સામે છે. મારો ભાઈ ત્યાં રમતો હતો. હું મારા ઘરની બાલ્કનીમાં ઊભી રહેતી અને છોકરાઓને રમતાં જોતી. તે સમયે હું ધોરણ 7 માં ભણતી હતી. જ્યારે પણ છોકરાઓ મેચ રમતા, ઘણાં લોકો જોવા આવતાં. જીતનાર ટુકડીની

ખૂબ જ પ્રશંસા થતી. બધાં ખેલાડીઓને બૂમો પાડી પ્રોત્સાહન આપતાં. આ બધું જોઈ, મને થતું કદાચ, હું પણ રમી શકું? કોચ મારા પિતાના ખૂબ જ સારા મિત્ર હતા. તેથી મેં ગભરાતાં ગભરાતાં તેમને પૂછ્યું, શું મને પણ મારી પ્રતિભા બતાવવાની તક મળશે? કોચે કહ્યું, “કેમ નહિ?” જો તું થોડી વધારે છોકરીઓ લાવીને એક ટીમ બનાવી શકે તો હું તમને શીખવાડીશ.”

શોધી કાઢો :

- તમારા ઘર નજીક કોઈ રમતનું મેદાન છે ?
- ત્યાં કોણ રમે છે ? તેઓ ત્યાં શું રમે છે ?
- તમારી ઉંમરનાં બાળકોને પણ ત્યાં રમવાની તક મળે છે ?
- તે જગ્યાએ બીજી કઈ પ્રવૃત્તિઓ થાય છે ?

શિક્ષક માટે : બાળકોને તેમના રમત વિશેના અનુભવોની આપ-લે કરવાની તક આપો. બાળકોને આવા મુદ્દાઓ જેવા કે છોકરાઓ અને છોકરીઓ માટે સરખી રમતો, દરેકને રમતી વખતે સમાન તકો વગેરેની સમજણ કેળવવા ચર્ચા કરો.

